

Ellen Key och Ombergsbygden

Av Wulf Widegren

En vacker försommarafton 1918. Ellen Key sitter tillsammans med sin brorson Ivar Mac Key uppe vid Ekbacken ovanför Strand och ser ut över Lysingsslätten med strax nedanför mot öster lämningarna efter Sverkergården med sin privata rättarplats, avrättningsplatsen under medeltiden, det synliga beviset på en stormans makt och myndighet. De ser ut över de bördiga gröna åkrarna med sina vackra, trädomslutna gårdar, slätten, som i söder sakta förtonar i Holavedens mörka barrskogar och i väster Vättern, där den trolska sjöns böljor plaskar mot Strands mörka klippor. Så fäster Ellen blicken mot något långt i fjärran, och sakta säger hon: Käre Ivar, hur gärna hade jag inte hellre velat vara en vanlig bondmora med många barn, som hon däruppe i gården, än som nu, blott och bart en känd och berömd författarinna.

Ellen Key älskade barn och ungdom. Själv barnlös hävdade hon med brinnande lidelse barnets rättigheter. Uppfostran i barndomshemmet Sundsholm hade varit lika enkel som sträng. Ända till sitt tolfte år hade Ellen med sina fem yngre syskon fått stå kring frukostbordet, där enbart mjölk och bröd serverades, och där barnen aldrig fick yttra sig utan att bliva tilltalade. Hon skrev senare på något ställe i sin bok "Barnets Århundrade" utkommen år 1900: "Den ömhet jag slösat på tre kattungar efter varandra, kunde ha räckt åt minst sex barn". Och vad sökte hon inte göra för barnen i bygden runt Strand. En dam, som vuxit upp intill Strand med tant Ellen, skriver till mig:

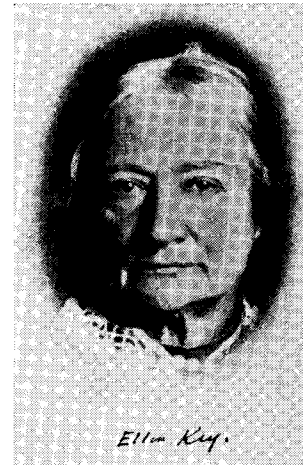
Ellen Key, sierskan på Strand, detta hem, som hon låtit bygga åt sig nere vid Vätterns strand, på södra slutningen av Omberg. Tant Ellen går uppför backen, genom den gula grinden, som symboliserar solen, vars strålar sträcker sig runt om. Hon kommer till den lilla väg, som vi kallade gröna vägen. Hon slår sig ned på en bänk, hennes krafter är i avtagande. Vandrerskan, som sökt och gått mycket i sin krafts dagar. Nu skulle hon besöka två barn, som bor i en röd liten stuga, en liten backe upp från den gröna vägen, men hon orkar inte. Vi barn bliver efterskickade, min bror och jag. Hon ville glädja oss med några påskgotter i marsipan. Vi äro glada och lyckliga, när vi går tillbaka hem med vårt påskgodis. En kort tid därefter gick tant Ellen bort.

Men jag hade förmånen att innan träffa henne ännu en sista gång. Vi barn jingo gå till Strand och låna böcker. Eftersom jag kunde läsa, innan jag började skolan, stod jag väl i gunst hos tant Ellen. Jag sitter vid barnbokshyllan på övre hallen, en lång hall, väggarna fyllda av tavlor och bokskåp. En atmosfär, som känns överväldigande, sitter jag där, med varsamma händer tittar i böcker, väljer ut, vad jag vill låna. Här föddes nog i en liten barnasjäl kärleken till boken och dess värld. Långt bort i hallen leder en dörr in till sovgemaket. Tant Ellen ligger till sängs, hon vill, att jag skall komma in till henne, och jag går fram till sängen och niger. Tant Ellen bjuder mig att sitta på en stol bredvid hennes säng. Jag ser på den stora tavlan, som hänger över sängen, "Dödens Ö", storslagen ensamhet. Ser på en gammal dam, som snart inte skall finnas mer bland de levande. Hon bjuder mig att smaka på fruktsalladen, som står i en skål på nattduksbordet. Jag förmår ej att smaka. Så skildes vi. På väggen i nedre hallen står skrivet: "Där livets hav oss gett en strand" —. Sierskan på Strand.

Kommunal tvist om vardagsläsning

I denna lilla enkla uppsats om Ellen Key berör jag ej så mycket hennes litterära verksamhet, om detta finnes ju så mycket skrivet, utan försöker jag få med bilder från hennes förhållande till bygden. Hon engagerade sig ej så mycket kommunalt, men enligt Västra Tollstads kyrkostämmas protokoll från sammanträde den 9 juli 1917, tar hon upp frågan om vardagsläsningen i kyrkskolan. Förspelet till detta var en promemoria från länets folkskolinspektör G. E. Aldén, behandlad å kyrko- och skolrådets sammanträde den 18 juni med kyrkoherde Axel Eckerbom som ordförande samt ledamöterna Carl A. Larsson i Broby, Axel Salomonsson i Stora Lund, Jöns Ingvarsson i Alvastra Kungsgård, Oscar Thorén i Forsby, Alfred Sjöholm i Hästholmen och kantor Adolf Andersson, lärarpersonalens representant.

Utdrag § 1. Föredrogs en promemoria från folkskoleinspektören G. E. Aldén, däri han med anledning av sitt senaste besök i härvarande skolor, framställer som sin åsikt med afseende på skolans

anordning med hvardagsläsning i folkskolan likasom i småskolan, samt att redan till ingående hösttermin en folkskollärare eller lärarinna anställes, samt att framdeles en småskola anordnas på Dagsmosse, för vilket ändamål han föreslår, att församlingen skulle tills vidare låta anstå med den beslutade rifningen och försäljningen af det gamla skolhuset, som borde kunna förflyttas till Dagsmosse. Skolrådet beslöt med anledning häraf, att ifrågavarande framställning icke kunde för närvarande leda till något annat beslut än att påvisa, att tiden för en sådan omändring i folkskolans anordning med hvardagsläsning är allt för knapp, och ej ens med bästa vilja skulle låta sig göra, och för öfrigt alls icke passade att i denna betryckets och dyrtidens nöd, framkomma med dylika yrkanden, som församlingen ännu mycket mera, än hvad redan skett genom det nya skolhusets uppförande, skulle betunga församlingen med ökade utskylder.

Denna fråga om vardagsläsning föranledde naturligtvis mycken diskussion ute i socknen och nådde även Ellen Key, som därför tillsammans med många i socknen infann sig å kyrkostämman med Västra Tollstads församling i skolhuset den 9 juli, och där vi läser i § 4 i sammanträdet protokoll:

Upplästes folkskoleinspektörens senaste promemoria till skolrådet af den 16 juni detta år samt skolrådets yttrande däraf af den 18 i samma månad. Vid den öfverläggning, som därefter ägde rum, begärdes först ordet af folkskoleinspektören, hvarvid stämmans ordförande likväl ansåg sig ej kunna meddela honom detta, förrän han tillspott stämman om tillåtelse härtill, hvilket emellertid stämman vägrade på skäl, att han på sätt som skett i promemorian till skolrådet och vidare kunde haft och har tillfälle att göra, framkomma med sina önskemål rörande skolväsendet. Detta afslag gav emellertid författarinnan fröken Ellen Key anledning att inför stämman hålla ett längre föredrag om den folkliga och fosterländska samt ekonomiska betydelsen af vårt folkskolväsendes utveckling, hvarvid hon framhöll hvardagsläsningens införande i både folk-

och småskolan såsom ett oeftergifligt villkor härför och slutade med att yrka bifall till folkskolinspektörens äskande i ofvannämnda promemoria.

Ordföranden påpekade den rena omöjligheten af att verkställa dessa föreslagna förändringar till nu infallande hösttermin, därvid fröken Key återtog sitt yrkande och efter anförande af skolrådsledamoten C. A. Larsson med flera, som påpekade det praktiskt ogenomförbara af flera fröken Keys påstående rörande folkskolans, hälst på landet, anordnande, och att det klena resultatet, som hon genom framställning af mycket enkla frågor till skolbarn, hvilka de ej besvarat, trott sig finna af skolans verksamhet, ej ensamt kan hafva sin grund i skolans anordning, hvad lärotiden beträffar, utan tvifelsutan i flere andra samverkande orsaker, så och då inga andra yrkanden blifvit gjorda, framställde ordföranden, sedan förhandlingen förklarats avslutad, om stämman biföll skolrådets förslag, att för närvarande ej vidtaga någon ändring i skolans anordning, hvilket stämman enhälligt biföll.

Ordförande vid stämman var kyrkoherde Axel Eckerbom.

Fint vitsord åt anställd

Jag har också i min ägo ett arbetsbetyg, utfärdadt 1919 av Ellen Key, som jag knappast kan underlåta läsarna få del av:

Då Emil Erik Johansson av mig önskat ett intyg, är det mig en glädje att lämna nedanstående vitsord. Erik Johansson har jag kunnat följa sedan 1910, d. v. s. redan under hans gosseår. Han har alltid visat sig redbar, samvetsgrann, flitig, godsint, öm om djuren, vänlig och villig, en god son och broder i sitt hem, med ett ord, en gosse och senare ung man, om vilken endast den meningen kan finnas, att han är värd aktning och förtroende såsom en duglig, nykter, arbetsam och en redlig, bra ung man. Det är en glädje att anbefalla honom men tillika påpeka, att jag visserligen använt honom till olika slags sysslor men icke haft anledning bruka honom i den tjänst — som kusk — vilken han nu söker.

Strand, Alvastra 21 juli 1919. Ellen Key.

En herrgårdsflicka från Tjust

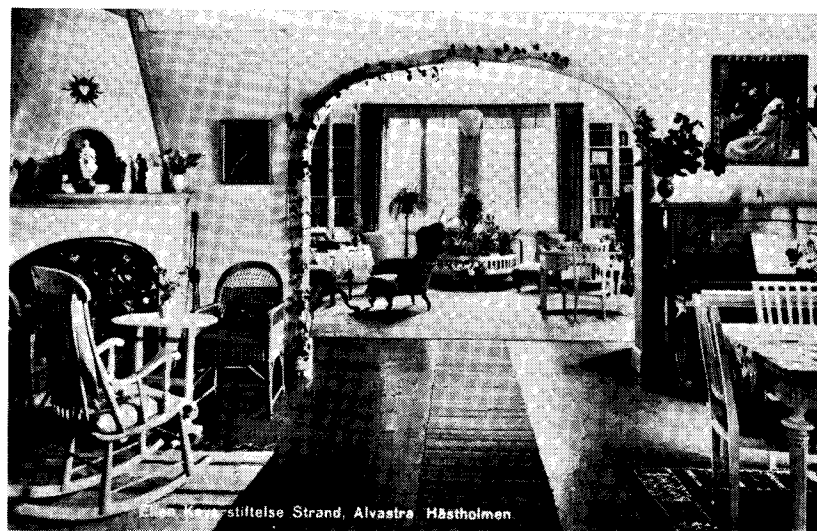
Nya generationer frågar idag, då namnet Ellen Key nämnes, vem var hon egentligen, vars namn och minne ännu lever kvar, "sierskan på Strand"?

Ellen Sophia Karolina föddes den 11 december 1849, föräldrar godsägaren, författaren, liberale riksdagsmannen och ledaren för dåvarande lantmannapartiet Emil Key och maka Sophie, född grevinnan Posse, å herrgården Sundsholm vid sjön Maren, Gladhammars socken, s.o. om Västerвик i den vackra Tjustbygden. Hon var den första i en syskonskara

på sex barn. Redan från de första barnåren och hela livet igenom hade hon en varm känsla för naturen, där hon vann ro och frid i sitt sinne, jämvikt under de svåra provningstider, hon under sitt livs olika skeden hade att genomgå. Hon skriver om barndomshemmet med sina vardags- och festvanor, blåsippor och gökrop, smultronhagar och julljus, om fädernegården, vars grind för den hemvändande var som paradisetts port. Då modern ofta långa tider var sjuk, fick Ellen ta hand om sina syskon, leda och fostra dem samt ofta medla i de konflikter, som uppstod mellan de stränga föräldrarna och syskonen. Redan i tolvårsåldern fick Ellen ett eget rum, ett gavelrum med blå tapeter och vacker utsikt, det rum, som ännu idag bär hennes namn. Det var minnena från barndomens Sundsholm, som gav inspirationen till ett av hennes mest omdiskuterade verk — Barnets Århundrade — vilket utkom 1900. Det översattes till 11 språk och tillägnades "Alla de föräldrar, hvilka i det nya århundradet hoppas dana de nya människorna".

Till Emil Key knyts en personhistorisk notis av intresse. TV visade i februari 1976 en äldre film om den berömda skådespelerskan Emilie Högvist (1812—1846) och hennes kärlekssaga med sedermera konung Oscar I. Den unge prinsen var en av Emilies första förtjusningar. Ellen Keys far var en av de sista som satte Emilie Högvists hjärta i brand! Kontakten var dock inte så långvarig. Det berättas en del om detta ungdomsminne i "Minnen av och om Emil Key", som Ellen utgav 1915—17.

Som adertonåring 1867 fick hon följa med sin fader, då nybliven riksdagsman, till Stockholm. Vid sidan om arbetet som dennes sekreterare genomgick hon under fyra år Jenny Rosanders "Lärokurs för Fruntimmer". Efter flera års resor i Europa blev hon 1880 lärarinna i Anna Whitlocks flickskola under 20 år. År 1883 blev Ellen Key föreläsare i kulturhistoriska och litterära ämnen vid det då nya Stockholms arbetar-

institut och gav då ut bl. a. skriften Folkbildningsarbetet. Medverkade i flera studentföreningen Verdandis småskrifter och utkom bl. a. 1899 med "Skönhet för alla", vari hon vände sig till kvinnorna med uppmaning att göra hemmen vackrare och traditionsrikare.

Tillsammans med Amalia Fahlstedt bildade Ellen Key föreningen Tolfterna den 22 mars 1892 å Hushållsskolans lokal vid Lilla Trädgårdsgatan. Syftemålet var att sammanföra kvinnor i små grupper om tolv och tolv från olika yrkesområden och olika samhällsskikt för föredrag, uppläsning av dikter, musik och annan underhållning. Efter 40 års verksamhet och 589 samkväm upphörde Tolfternas verksamhet först den 22 mars 1932. Den 16 april 1894 höll Ellen Key i Vetenskapsakademins hörsal i Stockholm ett mycket uppmärksammat föredrag om författaren Carl Jonas Love Almquist, som hon mycket beundrade, och som hennes far kände. Bland de många åhörarna märktes Verner von Heidenstam, Oskar Leverittin, Tor Hedberg, konstnären Richard Bergh m. fl. År 1903 skrev Per Hallström om Ellen Key i Dagens Nyheter: "På sitt tankeområde står hon inför vida, allvarliga och högt bildade kretsar i Europa som en mycket märklig gestalt". Hennes bok Kärleken och Äktenskapet blev mycket omstridd, hon utsattes för förtal och personlig förföljelse, vilket bidrog till, att hon under åren 1903—1909 vistades utomlands, huvudsakligen i Italien.

Ellen Key var i barn- och ungdomsåren en allvarlig kristen, men blev hon efter tonåren mer och mer påverkad av idéer från norske författaren Henrik Ibsen och danske filosofen Sören Kierkegaard. Darwins utvecklingslära blev av stor betydelse för henne, och hon framförde sina tankar och sin religiösa åskådning i verket Livslinjer, som utkom 1905. Ellen Key var också en hängiven beundrare till den tyske filosofen Friedrich Nietzsche, och vid hans död år 1900 erhöll Ellen Key av filosofens syster Elisabeth Foerster-Nietzsche den lagerkrans, som prytt filosofens huvud å dödsbädden. År 1905 vistades Ellen Key i Dresden och var tillsammans med nuvarande grevinnan Louise Montgomery å Herrborum, som där studerade musik. En estnisk prinsessa Krusenstern samlade där omkring sig ungdomar av skilda nationaliteter till diskussionsaftnar, ofta med Ellen Key som inledare, företrädesvis i religiösa frågor: Vänskapen mellan de båda damerna fortsatte även efter hemkomsten till Sverige och utökades med Verner von Heidenstam, Hjalmar och René Branting, författarinnan Lydia Wahlström m. fl.

Hur kom hon till Strand?

Ellen Keys val av plats för det hem, hon åt sig skapade, sedan hon lämnat sin verksamhet i Stockholm och återkommit från sina många och långa resor i Europas länder, kan på visst sätt sägas vara symboliskt för hennes patriotism. "Ett långt, lågt vitt hus med högt tak, beläget mellan höga träd och vid en sjö", ville Ellen Key bygga, när hon av många skäl inte kunde återköpa sitt älskade barndomshem, Sundsholms säteri i Tjust. Påverkad av sina goda vänner författaren Verner von Heidenstam och

konstnären prins Eugen, båda framstående älskare av Vätterbygd, kom hon slutligen att bygga det på Ombergsslutningen mot Vätterns evigt skiftande och trolskt betagande vattenvidd, något av det vackraste i mellansvensk natur. Den lövträdsbevuxna slutningen mellan allvarsam furuskog och bördig slätt, Alvastrabygden, detta storartade friluftsmuseum, slätten, urgammal kulturbygd, med traditioner från hedniskt sagodunkel och hävdens första gryning. Hit kom också i tidig medeltid franska munkar som pionjärer för en högre odling, som i flera sekel hade en medelpunkt inom Alvastra klostrets murar. Denna bygd, där Ellen Key kom att trampa samma stigar som en gång vår Heliga Birgitta.

Under byggnadstiden bosatte hon sig å Hästholmens Västergård den 15 april—15 oktober 1910 för att vara så nära sitt bygge som möjligt, och där hon rakt över viken kunde följa arbetenas fortskridande å sitt blivande hem. Uppdraget att utföra ritningar och arbetsbeskrivning hade Ellen Key givit sin svåger arkitekt Yngve Rasmussen, Göteborg, gift med Ellens yngre syster Hedda, och i april 1910 kunde byggmästaren och innehavaren av A. L. Bäcks Träförädlingsfabrik i Ödeshög påbörja byggnadsarbetena i den svåra och lutande terrängen. Bland arbetshandlingar och kvitton hittar vi många namn å bygdens folk: J. A. Tilly, A. Hallberg, C. A. Wigh, K. O. Jonsson, K. A. Wirf, Hjalmar Modig m. fl. Enligt räkningar och kvitton kostade Strands uppförande c:a 40.000 kronor, varav A. L. Bäck för byggnaden 32.000 kronor, diverse planeringsarbeten 775 kronor, A. Lundstedt, Vadstena, för värme, avlopp och vatten 4.100 kronor, L. A. Wedin, Vadstena, för målningsarbeten 1.900 kronor. J. A. Strelin, Gärdstorp, Alvastra, utförde trädgårds- och planteringsarbeten med träd, buskar och perenna växter från Bergianska trädgården, Stockholm. Redan 11 december 1910 var Strand inflyttningsfärdigt, och möbler från Ellen Keys föräldrars, mor- och farföräldrars hem kunde flyttas in, tavlor och möbler från Ellens barndomshem, barndomssoffan, det vita flickskrivbordet, som tillhört hennes mor, gungstolen, där hennes far suttit vid sin död 31/12 1892.

Under tiden i Hästholmen skaffade Ellen sin sedan under åren så kära hund, St. Bernhardsvalpen, som erhöll namnet Wild, och skriver Ellen: "Han är så vacker och klok, och mitt bygge är jag lycklig åt, det blir så vackert och ändamålsenligt. Stora famnen, himlen strålar med en blåhet utan moln, Wetteren är blå som en italiensk sjö, mitt tak täckes med silfvergrågrön skiffer, min hund, gudaskön St. Bernhard, får cognac mot valpsjuka, livet är skönt".

Inflyttning 1910

Söndagen den 11 december 1910, Ellens födelsedag, flyttade hon in i sitt nya hem Strand tillsammans med sin hushållshjälp Gerda. Det nya hemmet gav Ellen de lokala möjligheterna till den varma och vittomfattande gästfrihet, som var ett av de utmärkande dragen i Ellens moderliga natur. Ellen blev bygdens stolthet och glädje, och hennes lätthet att umgås med enkla människor gjorde henne dyrkad av ortens människor.

"Visingsö 20 Juni 1915, vid avresan från det kvinnliga rösträttsmöte, där E. K. höll föredrag", har Ellen Key skrivit på detta foto.

Den 25 juni (midsommardagen) 1911 var det invigningsfest å Strand med mat, sång samt tal av Ellen, och till vilken inbjudits samtliga, som haft någonting att göra med husets uppförande samt andra närboende. Och för att lyckönska sin goda vän Ellen kom redan första sommaren bl. a. kommunal- och socialpolitikern Anna Lindhagen och konstnären Oscar Björk från Stockholm, från bygden prins Eugen, Greta och Verner von Heidenstam samt från Jönköping konstnären John Bauer med maka.

Gärna gäst på bygdens herrgårdar

Hon kom ganska snart i kontakt med bygdens folk och blev en gärna sedd gäst å västra Östergötlands herrgårdar. Jag minnes själv bl. a. min första kontakt med Ellen Key. Det var på Stora Broby i Västra Tollstad, där kalas hölls hos min faders morbror godsägaren och kommunalman- nen C. A. Larsson med maka Clara. Stora Broby ansågs på den tiden vara en av bygdens vackraste gårdar med en mycket välkött trädgård med springbrunn på planen framför huset. På den tidens bjudningar å herrgårdarna skulle hela familjerna följas åt, ofta med guvernanter och informatorer, och i droskor och familjevagnar, förspända med helt par hästar. Lättare varmblood eller tyngre ardenner med hel- eller halvbeslag, collierselar, ofta med silverbeslag samt kuskar med eller utan livré, körde fram till stora trappan. Bland oss barn rädde undran och förväntan, vi hade ju hört våra föräldrar tala om fröken Ellen Key på Strand och visste ju, att hon skulle vara med idag. Nyfikna, men också på samma gång blyga, avvaktade vi tant Ellens ankomst, och strax innan fyra kommer hon vandrande allén ned med stav i hand, dagen till ära mörklädd med den obligatoriska vita spetsschalen, vänligheten själv, då hon fick se oss barn, bockande och nigande. Tant Clara, farbror Calle och moster Eda förde sin mångomtalade gäst, efter diverse hälsningar, till hedersplatsen mitt fram i salen med kaffebordet dignande av, tror jag, tjugo

sorters kakor, som alla måste ta av, men som sedan delvis av damerna knötos in i respektive "hannakläen". Det var näsdukar, som placerades i fönstren bakom gardinerna för att tas med hem men ofta glömdes kvar.

Efter kaffet hörde till att spatsera i trädgården, och var kalaset på lämplig tid för sparrisskörden (Broby var känt för sin fina sparris), då skulle alltid gästerna samlas vid sparrissängarna för att låta någon av husets herrar i sanden demonstrera stickningen av sparrisarna, där de stucko upp med sina vita knoppar. Ellen Key, själv trädgårdsodlare och blomsterälskare, deltog med stort intresse och med oss barn som trogen svans.

Vid denna tid allt sedan 1909 pågick utgrävningarna av träskfolkets boplatser på Broby marker intill gården och leddes av Alvastrabygdens store utforskare arkeologen Otto Frödin. Som vetenskaplig expert verkade osteologen (benkännedom) Ludvig Hedell, i dagligt tal kallad "den lille bendoktorn", och som hade sin bostad i Broby Västergård eller Röda Broby, där han i flera rum på hyllor från golv till tak samlat alla sina gjorda fynd från utgrävningarna. Han var en snäll och anspråkslös man, ungdomens vän som få, och för att återgå till kalaset i Broby, föll sig ju helt naturligt, att Ellen Key ville se alla de benfynd, doktorn samlat under åren. Under tiden, som herrarna drack punsch och toddy (cognac och varmt vatten) vid priff- och viraborden och damerna njöt godsaker vid "skvallret" i förmaket, förde oss bendoktorn 4.000 år tillbaka i tiden bland sina kära kranier och benrester, tvättade och prydligt uppradade. Jag har senare tänkt på, vem som var mest intresserad, var det Ellen Key eller var det vi ungdomar, men så mycket vet jag, att några år efter denna upplevelse, var jag med bland dem, som sökte tillvarata, vad våra förfäder båtixfolket lämnat efter sig till kommande generationer.

Malin Blomsterberg kom och blev kvar

Sedan Ellen Keys hjälpredor efter inflyttningen på Strand, först Greta och senare Anna och lill-Ellen, av olika anledningar slutat på Strand, kom en vacker sommardag, 21 juli 1914, en skånsk flicka vandrande till Strand. Hon ville överlämna några rosor som tack för böcker av Ellen Key, som hon läst. Hon var kokerska och önskade betyga den stora författarinnan sin beundran och tacksamhet. Flickan var Malin Blomsterberg och blev under 11 år Ellen Keys kokerska, värdinna, lärjunge, fosterdotter, ja, allt i allo på Strand.

På Kyleberg bodde Stina och C. G. Larsson-Pyk med sina båda flickor Britte-Louise och Ann-Margret, och dit kom hösten 1922 som guvernant Märtha Nislén, senare gift Hallander, Jönköping, och hon har berättat för mig, huru hon på våren 1923 var med sitt herrskap till Alvastra kloster, dit Linköpings Damklubb hade utflykt. Damkören sjöng och Ellen Key höll föredrag om munken och abboten Gerhard, som lett uppbyggnaden av klostret och i femtio år blev dess abbot. Hon mindes så väl Ellen Key med sin trogne följeslagare hunden Gull, där hon stod lutad mot den tidigare klosterkyrkans kvarstående kolonnplint med det vita

håret fladdrande för vinden och det vita docket nersjunket på axlarna. Hon mindes också särskilt en lunch på Kyleberg med Ellen Key som gäst, och i vilken hon själv ej kunde delta, emedan hon den dagen skulle ha möte med sin fästman jägmästaren Åke Hallander. Då Ellen fick reda på detta, utbröt hon skämskt: ”skynda sig fröken, kärleken väntar”. Vintern 1924 hade man utflykt till Omberg och Stocklycke äng i familjens nya bil Buick. Där mötte också upp jägmästare Thorvald och fru Mallan Grinndal på Höje. Det var en mycket kall vinter, Vättern låg helt isbelagd, och hela sällskapet kunde promenera på isen från Stocklycke hamn, förbi Rödgravels grotta bort till Strand, där Ellen mötte sina kärkomna gäster och vid jägmästare Grinndals arm bjöd dem välkomna in där Malin tog emot med rykande varmt te.

En av Ellen Keys bästa och mest intima vänner var landshövding Eric Trolles maka Alice, och Ellen var alltid självskrivna gäst på de s. k. brasafitnarna, som landshövdingeparet anordnade å Linköpings slott. Tidigare omtalade grevinnan Louise Montgomery har berättat för mig att dessutom som ständiga gäster märktes prins Eugen och Verner von Heidenstam och vid ett särskilt festligt tillfälle också Sven Hedin och Carl Milles m. fl. Vidare berättar grevinnan Montgomery om en bilutflykt till Strand tillsammans med Alice Trolle, där Ellen tog emot sina gästande vänner på trappan, och huru hon tog Alice Trolle vid den ena handen och landshövdingens skånske chaufför Hall vid den andra och förde dem in i sitt hem till brasan i vardagsrummet. Det hela var som en vacker saga, säger grevinnan Montgomery.

Men Ellen Key umgicks inte enbart å slott och herresäten, på sina vandringar å Omberg och hela bygden däromkring var hon en gärna sedd gäst i småfolkets stugor hos fiskare, skogvaktare, torpare, lantarbetare, där hon slog sig ned vid köksborden och tog del av föräldrarnas och barnens både glädjeämnen och bekymmer.

Den gärna hörda talaren

Vid sidan av sitt författarskap var Ellen Key en gärna hörd föredragshållare och hennes första större offentliga framträdande här i länet var på Cirkus i Linköping den 12 november 1914, där hon på uppdrag av Linköpings socialdemokratiska kvinnoklubb med anledning av det nyss påbörjade världskriget talade över ämnet ”Kriget, freden och framtiden” och avslutade med orden ”vad jag med min svaga stämma säger, kommer en gång att ljuda med bruset av miljoners miljoners kvinnostämmor — vi vilja — och vi skola — släcka krigets helvete och dana fredens paradiset”.

Den 20 juni 1915 hölls ett stort möte på Visingsö för kvinnornas rösträtt med Ellen Key som föredragshållare. Stark nykterhetsvän medverkade Ellen Key vid flera sammanträden och kurser, bl. a. å Birgittadagen 1916 i Vadstena med föredrag om Heliga Birgitta. Vid de stora folkfesterna annandag pingst å Omberg talade hon ett flertal gånger och även i Ödeshög å logen I. O. G. T. Några gånger höll hon julotta i godtemp-

Tillsammans med hunden Gullan 1924.

larnas lokal där. Ett av hennes sista större offentliga framträdanden var å Linköpings teater 1921 med anledning av tioårsdagen av författaren Gustaf Frödings dödsdag den 8 februari 1911.

Många tragiska händelser under Ellen Keys liv kom att sätta en allvarlig prägel på hennes livsinriktning. Den 28 juli 1914 förklarade Österrike—Ungern grannlandet Serbien krig, den 1 augusti följt av Tysklands krigsförklaring mot Ryssland och Frankrike. Den stora världsbranden hade tagit sin början för att upphöra först i juni 1918 genom freden i Versailles. Genom sina många och långvariga resor i Tyskland hade Ellen Key lärt sig älska det tyska folket, och vid fredsslutet skrev hon till en väninna ”vilken jättetragedi det tyska folkets, jag lider med dem nu, vill hjälpa dem nu, nu känner jag, hur mycket jag håller av Tyskland”.

Tragik i närmaste omgivningen

Den 20 november 1918 på natten i orkanartad storm, sjunker kanalångaren Per Brahe vid ingången till Hästholmen på 40 famnars djup med 24 personer ombord, däribland Ellen Keys goda vänner artisten John Bauer med maka och son, och detta blev ånyo en tragedi i hennes liv.

Men prövningarna var icke slut ännu. Livet på Strand hade blivit ensamare och ödsligare, allt mera sällan sågs Ellen vandra i bygden. Hennes allt i allo Malin hade drabbats av sjukdom och grubblande dystra tankar, icke minst då hon såg sin käraste matmor, sitt ideal, för varje dag bli bräckligare och svagare, och så en dag den 28 november 1925 med våldsam snöstorm över Vättern, fattar Malin sitt beslut, hon uthärdar inte längre, hon känner, hon måste dö. Tyst och stilla, som alltid, går hon ut i novemberstormen, följer den slingrande stigen genom bokskogen längs Vätterns strand, och från en brant klippavsats kastar hon sig genom mörkret ned i Vätterns kalla svarta vågor. Den enkla skomakar-dottern från Eslöv, som för elva år sedan kommit vandrande till Strand och blivit Ellen Keys husföreståndarinna, vårdarinna, väninna, ja allt i allo, hade på ett tragiskt sätt tagit sitt liv och återfanns först den 12 december av några fiskare från Hästholmen 15 meter från land. Malin Blomsterberg ligger begravd å Västra Tollstads kyrkogård.

Natten till den 25 april 1926

Från och med detta förkrossande slag åldrades Ellen Key alltmer synbart. Ofta stod hon långa stunder och såg stillatigande ut över Vätterns öde yta, och ofta hördes hon säga för sig själv "Du, den stora sorgen har inga ord. Jag vill inte leva längre, det är så hemskt, jag vill dö nu".

Ellen Key avled lugnt och stilla klockan 12.20 natten till söndagen den 25 april 1926. Hon var det sista dygnet utan medvetande. Närmaste dödsorsaken var åderförkalkning och hjärnblödning. I sitt harmoniska och bildade hem hade Ellen framlevt en ovanligt lycklig barndom och ungdom. Någon egentlig skola hade hon väl aldrig gått i utan skött sin bokliga bildning på egen hand, och denna fria och ostörda utveckling, detta av studier och drömmar fyllda ungdomsliv på landet "som ett par unga och lyckliga föräldrars första barn", enligt hennes egna ord, blev den grundval, på vilken hon byggde hela sitt kommande liv och sina medfödda egenskaper mod, fantasistyrka, idealitet, viljan att beskydda de svaga. Livet hade givit henne, vad hon själv givit det.

I ett lärtflakan från barndomshemmet Sundsholm låg Ellen i sin kista framför blomstergruppen i biblioteket, prydd med Ombergs första vårblommor blåsippor och gullvivor, och därutånför lyste solen över Strand, och på slutningen ned mot Vättern och pelarbron stod gula påskliljor, bugande en sista gång för sin härskarinna, som alltid vårdat dem så kärleksfullt.

Onsdagen den 28 april klockan halv 8 fm. samlades å Strand den bortgångnas närmaste anförvanter jämte vännerna Verner von Heidenstam, grevinnan Alice Trolle, medlemmar av de grannfamiljer, med vilka Ellen Key umgäts, representanten för blivande styrelsen i Stiftelsen Ellen Keys Strand fru Stina Pyk, Kyleberg samt Frau Margaretha Schurgast på uppdrag av tyska kvinnoförbundet. Genom jägmästare Thorvald Grinnald hade Strand innan och utan prytt med unga granar från Omberg.

I det stora, endast med grönt dekorerade biblioteket, där solen silade in genom fönstren mot Vättern, framträdde Verner von Heidenstam till kistan och sökte i få, gripande ord tolka sitt hjärtas och så mångas känslor, när Ellen Key för alltid lämnade sitt älskade Strand, men rörelsen överväldigade honom, och han slutade: "Jag kan icke längre".

Grevinnan Trolle läste då Verner von Heidenstams kända dikt:

Jag längtar hem sen åtta långa år.
I själva sömnen har jag längtan känt.
Jag längtar hem. Jag längtar var jag går
— men ej till människor! Jag längtar marken,
jag längtar stenarna där barn jag lekt.

Denna dikt, som Ellen Key högt älskat.

Efter några ord av tack till den bortgångna, uppmanade Ellen Keys brorson, löjtnant Ivar Mac Key, de närvarande unga studenterna att på sina starka armar bära kistan ut från Strand, där över dörren ständigt

lästs orden "Memento vivere" — Minns att leva —. Kistan utbars av åtta studenter från Garpenbergs skogsskola i Dalarna. På vägen avlöstes dessa av sex elever vid Ombergs skogsskola, vilka buro kistan till den väntande, med granris klädda flakvagnen. Före vagnen gick studenter i sina vita mössor och på ömse sidor om densamma skogselever, varefter följde övriga i den enkla högtidligheten deltagande jämte de av befolkningen, som kunnat lämna sina arbeten. Överallt, där tåget passerade, var vårarbetet i full gång och många upphörde med sitt arbete och blottade sina huvuden. Allestädes flaggades på halv stång.

Vid stationen i Hästholmen mottogs processionen med vördnad. Sedan kistan placerats i järnvägsvagnen, tackade löjtnant Mac Key alla för den heder, som visats den avlidnas minne och uttryckte hennes farväl till den vackra Östgötabygden, och kanske framförallt Alvastra- och Ombergsbygden, som hon älskat så varmt, och som hon nu lämnade för alltid. Från Västra Tollstads församling lämnades av kommunalordföranden John Pharmansson, Tegneby, och komminister Knut Peters en vacker krans av callor och liljekonvaljer med blågula band med texten "Till Ellen Key från Västra Tollstads församling" och "Gärd av aktning".

Klockan 6 på aftonen avgick vagnen med kistan från Hästholmen till Mjölby för vidare färd till Örebro och krematoriet med jordfästning tisdagen den 4 maj, förrättad av ärkebiskop Nathan Söderblom, varefter följde eldbegängelse. Trettondagen 1927 gravsattes urnan med Ellen Keys aska i familjegraven på Västerviks kyrkogård.

Och Ellen Key hade funnit den sista vilan enligt hennes önskan:

Ingen flärd kring döden.

Strand 1921. Hans Frödin, Ellen Key, Elsa Frödin, hunden Gull von S:t Bernhard, Gunnar och Bengt Frödin. Gunnar Frödin med familj bor om somrarna på Gråtorp invid Strand.

Foto Otto Frödin.